

ZGODOVINA 8.r

Gradivo in navodila za pripravo seminarских nalog

str. 136 – str. 172

V drugem ocenjevalnem obdobju boste oceno pridobili na podlagi seminarского dela, ki ga boste **oddali do petka, 15. maja 2020 na elektronski naslov mitja.dezela@os-cerkno.si**. V priloženem gradivu posredujem teme, na podlagi katerih lahko pripravite seminarско nalogo in učno gradivo, na katerega se opirajte. Pomembno je, da izberete en naslov in ga v obsegu najmanj **400 besed (1 tipkana a4 stran)** predstavite v svoji nalogi. V kolikor želite, lahko v okviru izbrane teme izberete tudi ožje področje in ga natančneje predstavite (osebnost, izum, državo, dogodek...) Poleg besedila lahko dodate tudi fotografije, zemljevide, skice.. in pri tem uporabite tudi druge vire, ki jih najdete na spletu ali v literaturi. V zaključku seminarске naloge tudi ne pozabite navesti poglavja VIRI in pribeležite vire iz katerih ste črpali svoje ugotovitve za nalogo.

Izbirate lahko med naslednjimi temami:

1. Revolucionarno leto 1848 v Evropi in spremembe, ki jih je revolucija prinesla
2. Uveljavitev političnih strank v drugi polovici 19. stoletja v Veliki Britaniji
3. Gospodarske in politične spremembe v slovenskih deželah v 19. stoletju
4. Kako sta Prešernov in Bleiweisov krog pripomogla h krepitvi slovenske nacionalne zavesti?
5. Veliki kolonialni imperiji v 19. stoletju
6. Razvoj prometa, komunikacij in znanosti v 19. st.
7. Industrializacija je v 19. stoletju spreminjala podobo mest in tudi družin
8. Pomembnejše umetniške smeri v 19. stoletju in najpomembnejši slovenski umetniki

Vzroki za nov val revolucij

V Franciji je bila za polnoletne moške uvedena »splošna« volilna pravica, čemur so ponekod ženske glasno ugovarjale. Ženska sprašuje: »Državljanke, kaj je svoboda? Ženske!«

Meščanske revolucije konec 18. stoletja, predvsem francoska revolucija, so pomembno vplivale na uveljavljanje idej v 19. stoletju – o spoštovanju človekovih, političnih in nacionalnih pravic med vsemi družbenimi sloji, predvsem pa med meščani. Meščani so se vse intenzivneje upirali konservativnemu redu, ki ga je v Evropi uveljavljala Sveta zveza. Ta je želela ohraniti vodilno politično vlogo starih vladarskih rodbin in cerkve. Kot protitež temu so se razvila liberalna in nacionalna gibanja, pri čemer je pobudo prevzemalo meščanstvo. Liberalna gibanja so zahtevala svobodno odločanje ljudstva v politiki in spoštovanje svobodne volje posameznika. Cilj nacionalnih gibanj je bil lahko ustanovitev države posameznega naroda. Večinoma so bila to narodnoosvobodilna gibanja (Grčija) ali gibanja za združitev (Italija, Nemčija), ponekod drugod pa so se gibanja zavzemala za razširitev narodnih pravic v okviru večnacionalnih držav (habsburška monarhija). Nezadovoljstvo meščanstva je kmalu po dunajskem kongresu naraščalo in doseglo vrhunec v letu 1848, ko so domala povsod po Evropi izbruhnile revolucionarne vrenje. Glavni vzrok za ta vrenja je bil v tem, da so bili v večini držav na oblasti plemiči in bogati meščani, ki nikakor niso bili pripravljeni z nikomer deliti oblasti. Vedno več je bilo meščanov, ki so želeli sodelovati v politiki, in vedno več delavcev, ki so vse glasneje opozarjali na svojo revščino. Kmetje so bili nezadovoljni predvsem tam, kjer je bila zemlja še vedno v lasti zemljiških gospodov. Zahtevali so odpravo ostankov fevdalnih

Kongresni trg v Ljubljani je dobil ime po kongresu Svete zveze, ki se je leta 1821 sestala v Ljubljani, da bi končala revolucionarno vrenje v Italiji in Španiji.

odnosov. Narodi, ki so živeli na ozemlju, razdeljenem v več držav in kjer je bila njihova svoboda omejena, so se združevali v revoluciji proti obstoječim oblastem. Dogajanje v letu 1848 zato imenujemo tudi **pomlad narodov**.

Revolucije v Franciji, Italiji in Nemčiji

Francozi so že v julijski revoluciji leta 1830 dosegli menjavo kralja in omejitev njegovih pravic. Toda v parlamentu so še vedno odločali le najpremožnejši. Večina meščanstva, delavci in kmetje tako še vedno niso imeli nobenega vpliva na kraljevo odločitve. Zahtevali so, naj v parlamentu odločajo tudi njihovi predstavniki, kar pa so kralj in parlament zavrnil. Februarja 1848 je zato izbruhnila revolucija, ki je kralja prisilila k odstopu. Razglasili so republiko, delavci pa so dosegli skrajšanje delavnika in splošno volilno pravico. Zaradi strahu pred močjo delavcev je del meščanstva pri vladi hitro dosegel, da je preklicala zakone, ki so povečali pravice delavcev, in upore vojaško zadušila. Oblast je prevzel Louis Bonaparte, ki se je leta 1852 okronal za cesarja Napoleona III. in odločanje ponovno omejil na ozko skupino najbogatejših.

Revolucija se je iz Francije hitro razširila po evropskih mestih, predvsem italijanskih in nemških. V vseh državah Nemške

► V katerih državah tedanje Evrope je leta 1848 prišlo do revolucij?

Zasedanje parlamenta Nemške zveze julija 1848

Narodne straže

Ob revolucijah leta 1848 so prebivalci mest in trgov organizirali narodne oziroma državljanske straže, ki naj bi varovale njihovo premoženje in vzdrževale red v obdobju nemirov. Poveljevali so jim rezervni ali upokojeni častniki.

»V Ljubljani je bila narodna straža ustanovljena 17. 3. 1848, ustanovnega sestanka dan po tem se je udeležilo 1006 moških; njeno število se je kmalu zmanjšalo na 900. Organizirala je lastno godbo in konjeniško enoto. Kmalu so narodne straže ustanovili tudi po drugih krajih. Ko je nevarnost nemirov minila, so njene može uporabljali kot pomožno milico predvsem za patroliranje in straženje državnega urada, ker so se bali napada italijanskih delavcev, ki so gradili južno železnico. Na Prevaljah in Dvoru je stražila tudi industrijske objekte. Najbolj množična je bila v Metliki, kjer je imela 15 % vsega prebivalstva. Velike težave je narodni straži povzročalo uniformiranje, oboroževanje in po padcu prvotnega navdušenja tudi straženje in patroliranje.«

Ilustracija zgodovina Slovencev, ur. Marko Vidic, Ljubljana 1999.

Marčna revolucija v habsburški monarhiji

Revolucija v habsburški monarhiji se je začela **marca 1848**, ko so izbruhnili študentski nemiri na Dunaju. Upornim študentom so se hitro pridružili meščani in delavci. Uporniki so zahtevali odpravo absolutizma ter ustanovitev parlamenta in ustavo, ki bi jim zagotovila liberalne svoboščine. Poulični boji so bili učinkoviti. Metternich je odstopil, cesar pa je pod pritiskom obljubil ustavo, sklic parlamenta ter ukinitve cenzure, ki je omogočila svobodo govora in tiska. Sestavljena naj bi bila liberalna vlada.

Zaradi nezadovoljstva kmetov se je revolucija hitro razširila tudi na podeželje. Kmetje so zahtevali dokončno odpravo fevdalizma in razdelitev zemlje. Pod hudimi pritiski je parlament

zveze so izvolili predstavnike v parlament, ki se je prvič sestel v Frankfurtu in naj bi dosegel združenje vseh nemških držav. Vendar pa je v njem prišlo do nesoglasij, saj so konservativci želeli enotno Nemčijo kot monarhijo pod vodstvom Avstrije ali Prusije, liberalci pa ustanovitev republike. V Italiji so iz nekaterih mest pregnali stare gospodarje in razglasili republike, ki pa se med seboj niso uspele povezati, in poskus ustanovitve enotne italijanske države je propadel.

Uniforme narodne straže

septembra 1848 izglasoval sklep o **zemljiški odvezi**, s čimer je bil odpravljen fevdalizem. Kmetje so zemljo dobili v last, fevdalne obveznosti pa so morali odkupiti.

V habsburški monarhiji se niso upirali le študentje, delavci, meščani in kmetje, pač pa so svoje zahteve začeli postavljati narodi, ki so jim bile kršene narodne pravice ali pa jih celo niso imeli. Njihove zahteve so se mešale z revolucionarnimi. Tovrstni nemiri so zajeli Budimpešto, Prago, Krakov, Ljubljano in druga mesta v monarhiji. Nenumški narodi so

zahtevali iste jezikovne, kulturne in politične pravice, kot so jih imeli Nemci. Najglasnejši so bili Madžari. Takoj po izbruhu revolucije so, ne da bi upoštevali oblast na Dunaju, odpravili fevdalizem, odvzeli privilegije plemičem in ustanovili svojo vlado. Priznavali so le še skupnega vladarja. Tudi drugi narodi niso mirovali. Čehi so bili med najodločnejšimi. Zahtevali so, da se monarhija preuredi v skupnost enakopravnih narodov. Maja 1848 so v Pragi sklicali **vseslovanski kongres**, na katerem naj bi pomenili stališča vseh slovanskih narodov monarhije. Kongres pa je bil neuspešen, saj niso uspeli sprejeti pomembnejših sklepov.

Do jeseni 1848 so se oblasti na Dunaju uspele organizirati v učinkovit odpor proti revolucijam. Novi revolucionarni vstaji na Dunaju in na Madžarskem je cesarska vojska zadušila brez večjih težav, upore v Frankfurtu so obvladali ob pomoči pruske vojske, upore na Madžarskem pa ob pomoči ruskih vojakov, Hrvatov z banom Jelačićem na čelu in vojvodinskih Srbov. Konec leta 1848 je prestol monarhije zasedel **Franc Jožef** in odpravljenih je bilo precej pridobitev revolucionarjev. Nekaj let po revoluciji je v monarhiji ponovno zavladal absolutizem, a starega stanja in fevdalizma ni bilo mogoče ponovno uveljaviti nikjer v Evropi.

Slovenci v letu 1848

Vest o izbruhu revolucije na Dunaju se je razširila tudi med Slovenci. Ta novica je povzročila veliko razburjenje; cesarjevo obljubo, da bo habsburška monarhija dobila ustavo, so v večjih mestih proslavili s slavnostno razsvetljavo in glasbo.

Barikade na Dunaju leta 1848

Franc Jožef (1830–1916)

Franc Jožef je bil avstrijski cesar in ogrski kralj med letoma 1848 in 1916. Zavladal je pri komaj osemnajstih letih. Ime je povzel po svojem praprastricu Jožefu II. in svojem dedku, cesarju Francu. V času dolgega vladanja mu je uspelo ohraniti združeno cesarstvo, vendar se je ves čas ubadal z nacionalnimi pritiski. Zaradi vzpona Prusije, nemirov na Ogrskem in moči ogrskega plemstva je leta 1867 ustanovil dvojno monarhijo pod imenom Avstro-Ogrska. Na smrtni postelji, ko je bila Avstro-Ogrska že globoko v prvi svetovni vojni, naj bi mrmral avstrijsko cesarsko himno, kar dokazuje njegovo veliko vdanost ohranitvi monarhije.

1. Da politično razkrojeni narod Slovencev na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroskim kakor eden narod, se tudi v eno kraljestvo z imenom Slovenija sklene, in da ima za se svoj zbor.

Cimu je nek tega potreba, slišim nektere vprašati, ka or je bilo tako dolgo, tako neje bode se prihodno. Kaj bi sam to pomagalo?

Naj milostljivi Cesar sam je „ustava“ dovolil. Alj veste, kaj je ustava? Ustava je taka derzava naprava, da ne more več sam Cesar alj pa njegovi veliki doverni služabniki postaviti dajati alj pa davke nakladati; ampak ljudstvo, to je vsi prebivalci dežele, tudi mestojani in kmetje izvolijo izmed sebe pametne moše, tim vse povedo, kaj žele, in taki moše se imenujejo poslanci ali poročniki. Brez njih prvotljenja se ne sméjo postaviti dajati in davki nakladati. Oni imajo pravico v imenu cele dežele tistjati, kar oni in ljudstvo za potrebno in koristno spoznajo.

Ustava tedaj z seboj prinese, da se pametni moše od ljudstva izvoljeni z vseh krajev zbero in prevdarijo, kako hi se to napravilo, kar je jih delo potrebno. Postavimo, da hi se ti poročniki iz Avstrijskiga, Štajerskiga, Kranjskiga, Primorskiga in Koroskiga na Dunaju zbrali. Vaj veste, da je Avstrijsko, zgornjo Štajersko in Graska okolija, kakor tudi več Koroskiga, nemška dežela, in da bodo poročniki alj poslanci Němcov iskreno govorili za to, kar bude Němcem potrebno. Ko hi to hotli tedaj alj Krajanci, alj Štajerci, alj Primorci i. t. d. kaj takga imeti, kar hi za njih deželo koristno in potrebno bilo, hi Nemci, zna biti že z nevoljivostjo, veliko več pa ko hi kaj njih koristi naspeeti bilo, tako dolgo vpili, da hi malo Krajancev, Štajercov i. t. d. prepili, ker Němcov bude večji stavila. Per takih zborih se pa to stori, za kar jih več govori in v kar jih več dovoli. Vbogi Slovenci hi mogli tedaj, ce ne bodo skop deržati, zopet skođe terpeti. Zato je prav potrebno, da vsi Slovenci iz Štajerskiga, Kranjskiga, Primorskiga in Koroskiga vkup derže: le ako se bodo to storilo, budemo mogli razmito za korist svoje domovine skerbiti.

Pojmo dalje! Ce hi se poročniki alj poslanci vseh goči imenovanih dežela na Dunaju zbrali, se bude nemški govorilo. Dobro veste, da je med Slovencev veliko pametnih kmetov, kateri prav dobro vedo, kaj je kmetom potrebno: v to imajo sosesje in dragi zaupanje, in hi jih radi za svoje poslanca izvolili, alj ker ti neznajo nemški govoriti, morajo druge izvoliti, katerim se zaupajo toliko, od katerih zna biti ne misljo brez vzroka, da bodo le malo za-nje potegali. — Ako se pa vsi Slovenci sklenemo, hi se dalo narediti in se bude naredilo, da hi se vsi poročniki Sloveskih dežela v Ljubljani zbrali, in se po Sloveski pomislili. Tako hi tudi sami kmet lahko sam svoje misli povedal, hi lahko sam ališal, kako se za njegove reči govori in sedi. —

Alj hi to ne bilo lepo? Sklenimo se tedaj, da bude naša beseda ne samo doma, ampak tudi drugim narodom veljala.

2. Da ima Sloveski jezik v tem Sloveskim Kraljestvu popolnoma iste pravice, ktere ima nemški jezik v nemških, in laški v laških deželah; da tedaj Sloveski jezik v sole in v kancelije vpeljemo, kadar hočemo, in kakor hočemo.

Vprašali hodeto: Cimu je pa treba v solah in v kancelijah našo Sloveskiga jezika?

Glejte! velikrat imate z gosposko opraviti. Nemških postav, nemškiga jezika in pisanja ne razumite, zdaj pridete v kancelijo: pisarji alj uredniki vas po neznanih postavih sođijo, se ed vasilh reči pogovarjajo, vi kar besedice ne raznoite. Zdalj morate kakšno pisanje podpisati alj podkritati, ne veste, kaj je, in se bojite, da ne bi svoje skođe podkritali. Maršakteriana se je že skođa velika škoda napravila, ker ni vedil, kaj je podkrital, ker ni nemških pisarjev alj urednikov, alj pa ker ti niso njega zastopili. Vi sate krivi, da ne znate nemški: pisar hi mogel znan Sloveski, ta je kriv; kdo pa skođe terpi? vbogi kmet.

Ko hi se pa v kancelijah vse Sloveski pisalo in govorilo, hi vse lahko razumeli, kaj se dela in kako se dela. V pol leta se vsaki naši Sloveski brati v Sloveski sođi. Oj, kako hi bilo veselo, ko hi kmetje sami lahko svoje pisma brali; preden hi kaj podkritali, hi se prepričali, kaj podkritajo, marsikaka pravda hi ne vatala, nihče ne bi jih mogel prekaniti. Postave hi brali, jih vedili, in se po njih rasnili, ko hi bile postave Sloveske. Zdalj pak so postave Němske, kmetje jih ne poznajo, in ne morejo poznati, vunder se po njih sojeni in kaznovani (štrafani). — Tedaj moramo imeti v kancelijah in v solah svoj materni Sloveski jezik, kaj ne?

Spomnite se, kako vas vnaši, ko v kako kancelijo pridete. Nemški pisar po nemški zarentati! Alj so kmetje zavoljo pisarja, alj je pisar zavoljo kmetov? Kmet z trudom in z potom obrza zemlja obdeljuje, on vsim ljudem kruh pridelal, on Cesarja davke plačuje, od njega in zavoljo njega tudi pisar živi, in tak človek, ki od vas živi, vas rentati? — Sloveski mladeni svoje kmeto, med kterimi so večji del tudi jih stari, spoštujejo in ljubijo, alj ti vbogi mladeni morajo po svetu kruha iskati, pruje se pa v njih domovini nasti; Slovenci po kancelijah hi se po Sloveski z kmetom kot brat z bratom, kot prijatelj z prijateljem pogovarili.

Letak s programom dunajskih sloveskih študentov in izobražencev

▲ Katere zahteve lahko razbereš iz slike?

Slovenci leta 1848 še niso imeli svojega političnega programa – morali se ga šele napisati. Za to so poskrbeli koroški duhovnik **Matija Majar** in na Dunaju živeči slovenski izobraženci, predvsem študentje. Sestavili so **program Zedinjene Slovenije**, v katerem so zahtevali združitev slovenskega ozemlja v eno samo, slovensko pokrajino z lastno skupščino, vlado in slovensko kot uradnim jezikom. Slovenci naj bi bili s habsburško monarhijo povezani le še preko nekaterih uradov, ministrstev in cesarja, gospodarsko, kulturno in politično pa bi si Slovenci vladali sami.

Za zahtevo po Zedinjeni Sloveniji so se navdušili predvsem dunajski in graški študentje ter del meščanov in kmetje. Nastala so slovenska narodno-politična društva, poleg Novic so začeli izhajati drugi časopisi. Program Zedinjene Slovenije je vplival na nadaljnji razvoj slovenske narodne zavesti, saj so z njim Slovenci prvič jasno opredelili svoje politične in narodne zahteve.

Matija Majar

konservativizem – gospodarska in politična miselnost, nastala v obdobju meščansko-demokratskih revolucij, ki teži po ohranitvi stare družbene ureditve

1. Zakaj je leta 1848 po Evropi prišlo do revolucij?
2. Katere spremembe je narodom habsburške monarhije začasno in trajno prinesla revolucija?
3. Kaj so Slovenci zahtevali s programom Zedinjene Slovenije? Ovrednoti pomen programa.

Francoska revolucija je pomembno vplivala na liberalna gibanja, ki so zajela Evropo po dunajskem kongresu. Sveta zveza se jih je trudila obvladati, vendar so kljub temu gibanja za nacionalne pravice in liberalna gibanja postajala vse močnejša. V teh zahtevah so bili še posebej glasni meščani. Leta 1848 je izbruhnil val revolucij po Evropi, ki ga zaradi nacionalnih zahtev in nekaterih pridobitev imenujemo pomlad narodov. Najbolj so odmevale revolucije v francoskih, nemških in italijanskih mestih, ki pa niso dosegle svojih ciljev. Marca 1848 je izbruhnila revolucija v habsburški monarhiji. Nemški narodi monarhije so zahtevali izenačitev jezikovnih, kulturnih in političnih pravic z Nemci. Pod pritiskom študentov, meščanov, delavcev in kmetov je Metternich odstopil, zavladal pa Franc Jožef, ki je ponovno postopoma utrdil absolutizem. Najpomembnejša revolucionarna pridobitev kmetov je bila zemljiška odveza, ki je uknila fevdalizem. Slovenci so leta 1848 sestavili program Zedinjene Slovenije z zahtevami po združitvi slovenskega ozemlja v eno pokrajino z lastno skupščino, vlado in slovensko kot uradnim jezikom. Program ni dobil široke ljudske podpore.

POLITIČNE SPREMEMBE V EVROPI V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Narodna gibanja postajajo vse močnejša politična gibanja

Po revolucijah v letu 1848 so se vladarji, ki so zagovarjali absolutizem, le težka obdržali na oblasti. Že dobro desetletje po revolucionarnem letu 1848 so po Evropi začela vznikat narodna gibanja. Njihov cilj je bila ustanovitev narodne države ali pa širitev političnih pravic evropskih narodov v državah, kjer pravic niso imeli. Gibanja so bila sicer marsikje povezana z zahtevami po demokratičnih in liberalnih svoboščinah, so jih pa v nekaterih primerih tudi presejala, kar je lahko vodilo v podrejanje manjših narodov večjim. Bolj kot se je bližalo 20. stoletje, bolj je v Evropi to prihajalo do izraza. Narodna gibanja so porajala dvig nacionalne zavesti in prepričanje v pomembnost svoje dežele in naroda. Najprej so vzniknili med izobraženci, zgodovinarji in literarnimi umetniki. Ti so z ustvarjanjem literarnih del, slovnin in zgodovinskih del v lastnem jeziku vplivali predvsem na dijake in študente. Menili so, da bodo z narodnimi pravicami dosegli tudi nekatere druge, demokratične in liberalne pravice, kar bi privedlo do enakopravnosti med narodi.

▼ Katere države so se do leta 1870 združile v Kraljevino Italijo?

Nastanek združene Italije

Italija je bila po revoluciji leta 1848 še vedno razdeljena na več držav. Največje in najpomembnejše so bile Kraljevina Sardinija, Lombardija, Benečija ter Toskana (ki so bile del habsburške monarhije), Kraljestvo dveh Sicilij in Papeška država. Po revoluciji 1848 je strog režim poskušal neuspešno zatreti liberalna in nacionalna gibanja, ki so pozivala k enotni Italiji. Na čelu gibanja je bilo sardinsko kraljestvo s kraljem Viktorjem Emanuelom II. Kraljestvo se je povežalo s Francozi. Skupaj so leta 1859 premagali Avstrijce

in habsburška monarhija je morala sardinskemu kraljestvu prepustiti Lombardijo in Toskano. To dogajanje je bilo zgled drugim državam današnje Italije, in kmalu je gibanje za združitev zajelo vse italijanske države. Leta 1861 je bila že večina Italije združena v **Kraljevino Italijo** pod vodstvom sardinske dinastije. Pet let pozneje so Habsburžani sardinski dinastiji prepustili še Benečijo, leta 1870 pa so Italijani zavzeli še Rim, ki je postal glavno mesto nove združene Italije. Papeški državi je ostal le del Rima – Vatikan.

Nastanek združenega Nemškega cesarstva

Nemčija je bila tudi po letu 1848 razdeljena na manjše dežele, med katerimi sta bili najpomembnejši Prusija in avstrijsko cesarstvo. Pruski kralj je vedno bolj poudarjal idejo o združitvi dežel pod pruskim vodstvom, ki pa jo je v drugi polovici 19. stoletja vse bolj ovirala habsburška monarhija, saj je želela sama voditi Nemško cesarstvo. Na čelo združitvenega gibanja se je postavil predsednik pruske vlade **Otto von Bismarck**. Zagovarjal je združitev brez avstrijskega cesarstva.

Združitev je potekala postopoma. Leta 1866 se je Prusija zapletla v vojno s habsburško monarhijo in jo premagala. Iste leta je bila ustanovljena Severnonemška zveza, v katero je Prusija združila dežele nemškega severa. Leta 1870 je Bismarck zmagal še v vojni s Francijo, ki je ostro nasprotovala združitvi nemških držav, in združil nemške dežele s Prusijo na čelu. Leta 1871 je pruski kralj **Viljem I.** postal cesar **združenega Nemškega cesarstva**, ki je v prihodnjih desetletjih postalo ena najmočnejših držav v Evropi.

Otto von Bismarck (1815–1898)

Kancler združene Nemčije Otto von Bismarck je eden najpomembnejših evropskih diplomatov in politikov svojega časa. V zgodovino se je zapisal kot »železni kancler«. V svojem prepričanju, da je združitev Nemčije mogoče doseči le s silo, se je v obdobju združevanja Nemčije zapletel v vojni z Avstrijo in Francijo. Bil je izjemen diplomat. V obdobju po združitvi Nemčije je spretno navezoval stike z evropskimi državami, ki bi lahko ustanovile koalicijo proti nemški enotnosti. Užival je tudi izjemen mednarodni ugled. Leta 1878 je imel vidno vlogo na berlinskem kongresu, ki je reševal napetosti med velesilami na Balkanu.

Otto von Bismarck (desno) in ujeti francoski cesar Napoleon III. po nemško-francoski vojni

Habsburška monarhija postane Avstro-Ogrska

Po letu 1861 je bil cesar Franc Jožef primoran določiti temelje novega ustavnega sistema. Vsaka dežela je dobila svoj **deželni zbor**, ki je odločal o deželnih zadevah. Nenemški narodi v monarhiji so se znova oglasili s svojimi zahtevami. Cesar in njegovi svetovalci so se najbolj bali Madžarov, zato so z njimi leta 1867 sklenili sporazum. Habsburško monarhijo so razdelili na dva dela: avstrijski in ogrski del. Madžari so vladali vzhodni polovici, Avstrijci pa zahodni. Oba dela sta imela skupnega vladarja, denarno in zunanjo politiko ter zunanjega ministra ter vsak svoj lasten parlament in vlado. Takšno ureditev imenujemo **dualizem**, ki je omogočal ločen narodni razvoj Madžarom in avstrijskim Nemcem. Habsburška monarhija se je povezala v **Avstro-Ogrsko**. Oblast v monarhiji sta si tako delila najmočnejša naroda, Nemci in Madžari. Nobeden pa v svojem delu ni imel večine, saj so v avstrijskem delu prevladovali Slovani, v ogrskem pa Slovani in drugi nemadžarski narodi.

▼ Kateri narodi so živeli v Avstro-Ogrski konec 19. stoletja?

Narodi Avstro-Ogrske

Nenemški in nemadžarski narodi z dualizmom niso bili zadovoljni. Vsak zase so zahtevali pravice, ki so jih že imeli Nemci in Madžari.

Bankovec za 20 kron iz časa dualistične ureditve v obeh jezikih

buržoazija - gospodarsko in politično vladajoči razred, meščanstvo

1. Za kaj so se zavzemala narodna gibanja v drugi polovici 19. stoletja?
2. Opiši, kako so se združevale italijanske in kako nemške države.
3. Kako se je dualistična ureditev Avstro-Ogrske razlikovala od ureditve habsburške monarhije?

V drugi polovici 19. stoletja se se po Evropi v povezavi z liberalizmom in demokratičnimi gibanji začela uveljavljati narodna gibanja. Literarni umetniki in zgodovinarji so z ustvarjanjem v domačem jeziku poskušali dvigniti zavest o pripadnosti narodu. To je bil tudi čas velikih političnih sprememb na območju Srednje Evrope in Italije. Italijanske države so se leta 1859 začele združevati okrog sardinskega kraljestva. Leta 1870 se je dokončno oblikovala Kraljevina Italija z glavnim mestom Rim. V Nemški zvezi je pobudo za združitve prevzela Prusija pod vodstvom Otta von Bismarcka. Združitve je potekala brez sodelovanja habsburške monarhije. Leta 1871 je Viljem I. postal cesar združenega Nemškega cesarstva. Habsburška monarhija je doživela veliko politično spremembo, ko so na dvoru na Dunaju leta 1867 uvedli dualizem, ki je omogočal ločen razvoj narodov na Avstrijskem in Madžarskem, a hkrati ohranjal državno zvezo. Habsburška monarhija se je preimenovala v Avstro-Ogrsko.

Aleksander Bach

Bachov absolutizem

Desetletje po marčni revoluciji imenujemo Bachov absolutizem, po Aleksandru Bachu, notranjem ministru, ki je bil tedaj eden izmed vodilnih politikov v monarhiji. Dunajski dvor in vlada sta po letu 1849 počasi ukinjala spremembe, ki jih je prinesla revolucija, konec decembra 1851. leta so ukinili še ustavo, politične pravice državljanov in porotna sodišča. Začel se je nov absolutizem, ki je odpravil nekatere pridobljene narodnostne pravice, enakopravnost jezikov in svobodo tiska, podpirali pa so ga cerkveni krogi ter buržoazija.

Povzeto po: Branko Božič, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1970.

RAZVOJ DEMOKRACIJE V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Širjenje demokratičnih pravic

Državni zbor na Dunaju je bil zgrajen v letih 1873–1883. Po uredbi splošne volilne pravice leta 1907 je v njem zasedalo 516 poslancev, od tega 24 Slovencev.

V drugi polovici 19. stoletja so bile zahteve po svobodnem političnem odločanju med meščani že globoko zakoreninjene, vedno glasneje pa so svoje pravice terjali tudi nižji sloji. Oblasti so pritiskom popuščale, vendar precej počasi. Do leta 1870 je večina držav v zahodni in srednji Evropi dobila parlament in ustavo, kar sta bili temeljni zahtevi liberalnih meščanskih gibanj. Najprej se spremembe zgodile v Veliki Britaniji. Oblikovali sta se **liberalna** in **konservativna stranka**. Prva je večinoma zagovarjala interese premožnih meščanov, druga pa plemstva in cerkve. Volilno pravico so dobili bogati meščani in plemiči, delavci, manj premožni in ženske pa so jo terjali vse glasneje. Nekaterim je uspelo šele v začetku 20. stoletja, ko so volilno pravico dobili polnoletni moški. Po tem so tudi delavci začeli ustanavljati svoje politične stranke. **Socialdemokratske stranke** so se borile za izboljšanje položaja delavcev. Začele so nastajati nove delavske stranke (**socialistične**), a uresničevanje njihovih idej je ovirala neenotnost delavskih zahtev in ciljev.

Čeprav je bila Velika Britanija v tistem času zgled demokracije, je imelo ob koncu prve svetovne vojne volilno pravico le tri četrtine moških. Avstro-Ogrska je splošno volilno pravico za vse polnoletne moške uvedla leta 1907 pri volitvah v državni zbor.

Tajne volitve v Veliki Britaniji v drugi polovici 19. stoletja

► Iz slike razberi, kaj je zagotavljalo tajnost volitev.

Barikade v Parizu v času pariške komune

Delavci se združujejo

Že v začetku 19. stoletja so nekateri izobraženci razmišljali o tem, kako spremeniti industrijsko družbo, da delavci ne bi živeli tako siromašno in da med bogatimi in revnimi ne bi bilo toliko razlik. Počasi so začela nastajati delavska gibanja, najprej v Angliji. Postopoma so se začeli upirati delavci v Nemčiji, Avstriji in Franciji. Po letu 1860 se je v večini industrijskih dežel delavska gibanja naglo razmahnilo. Nastajala so delavska društva in prve delavske stranke, v Parizu pa so delavci leta 1871 množično sodelovali v revoluciji. Parižani so se organizirali v narodno gardo in mesto spremenili v trdnjavo. Razglasili so ga za samostojno mestno državo – pariško komuno. Vodstvo komune, sestavljeno iz predstavnikov podjetnikov, trgovcev in delavcev, je zahtevalo preureditev Francije v zvezo mestnih držav. Zavzeli so tovarne in se trudili za enakopravnost žensk ter za ločitev cerkve od države. Komuna je vzdržala le nekaj tednov. Kljub temu, da ni dosegla zastavljenih ciljev, je postala navdih prihajajočih revolucij.

Boj za pravice žensk

Ko so v večini razvitih evropskih držav tedanjega časa volilno pravico dobili polnoletni moški ne glede na družbeni položaj in premoženje, so se začele organizirati tudi ženske. Te v drugi polovici 19. stoletja v večini evropskih držav še vedno niso smele voliti, v nekaterih pa so se lahko udeleževale občinskih volitev, vendar le, če so bile dovolj premožne. Tudi pri tem pa so bile omejene, saj je v večini primerov v njihovem imenu moral glasovati moški zastopnik. Konec 19. in v začetku 20. stoletja so postajale vse glasnejše v boju za volilno pravico in enakopravnost. Posebej so izstopale Britanke in Američanke, ki so prirejale zborovanja, na katerih so predstavljale svoje zahteve. Poznamo jih pod imenom **sufražetke**. S svojimi shodi so, zlasti

Karl Marx

Karl Marx in Friedrich Engels

Že pred letom 1848 sta poskušala evropske delavce povezati Karl Marx in Friedrich Engels. Doma sta bila v Nemčiji, za žalostne razmere industrijskega delavstva pa sta se začela zanimati med bivanjem v Angliji. Engels je s knjigo, ki je opisovala življenjske razmere angleških delavcev, zaslovel že pred letom 1848, Marx nekoliko pozneje z deli, v katerih je dokazoval, da so za delavsko revščino krivi predvsem podjetniki, ki si lastijo ves dobiček in delavcu za delo ne plačajo toliko, kot je vredno. Leta 1847 sta Marx in Engels ustanovila mednarodno delavsko združenje Zvezo komunistov, ki naj bi se borila proti oblasti podjetnikov, tovarnarjev in denarnih mogočnejšev, in poskušala ustvariti družbo, v kateri ne bi bilo premoženskih razlik. Zveza pa ni imela podpore med delavci in je kmalu prenehala obstajati.

v Veliki Britaniji, pritegnile veliko pozornosti, a do prve svetovne vojne večinoma niso dobile volilne pravice. Izjema so le nekatere ameriške zvezne države, Nova Zelandija in Finska. Finska je kot prva evropska država volilno pravico ženskam priznala leta 1907.

Shod sufražetk v Veliki Britaniji

Viktorijin portret iz leta 1875

Kraljica Viktorija (1819–1901)

Vladavina kraljice Viktorije je trajala skoraj 64 let, najdlje od vseh angleških kraljevih vladanj. Pod njenim vodstvom se je britanski imperij izredno razširil. Bila je tudi cesarica Indije. Med ljudstvom je bila izjemno priljubljena, kar je dosegla tudi s svojo visoko moralno držo in zglednim družinskim življenjem. Žalovanje za umrlim možem Albertom je izkazovala kar štiri desetletja. V zadnjih letih vladanja si je pridobila sloves pretirano resne, neomajne in konservativne vladarice, čeprav je bila menda v mlajših letih zelo sproščena ženska.

Razmere v Veliki Britaniji in Franciji

Velika Britanija je imela v tem obdobju že dvestoletno tradicijo parlamentarne monarhije. Med letoma 1837 in 1901 ji je vladala kraljica **Viktorija**, v času katere je država dosegla višek gospodarskega razvoja. Obdobje vladanja Viktorije imenujemo viktorijanska doba. Ureditev države je bila zgled meščanstvu po vsej Evropi. Žal pa je bila v političnem smislu še vedno daleč od prave demokracije, še zlasti, če upoštevamo njeno politiko v kolonijah in dejstvo, da še konec prve svetovne vojne niso poznali splošne volilne pravice.

Francija je leta 1875 zakorakala v obdobje tretje republike, saj je parlament sprejel novo ustavo, ki je odpravila cesarstvo. Razmere v državi se niso umirile vse do prve svetovne vojne. Oblikovale so se številne politične stranke, ki so med seboj nenehno tekmovali za prevlado. V teh razmerah so Francozi praktično vsako leto dobili novo vlado, ki je težko stabilizirala razmere. Tako se država nikakor ni mogla pospešeno gospodarsko razvijati, kot je to uspevalo Veliki Britaniji.

Druge evropske države so sledile britanskemu in francoskemu razvoju, a le počasi. Uveljavljale so parlamentarne sisteme, v katerih je imel parlament zakonodajno, vlada pa izvršno oblast.

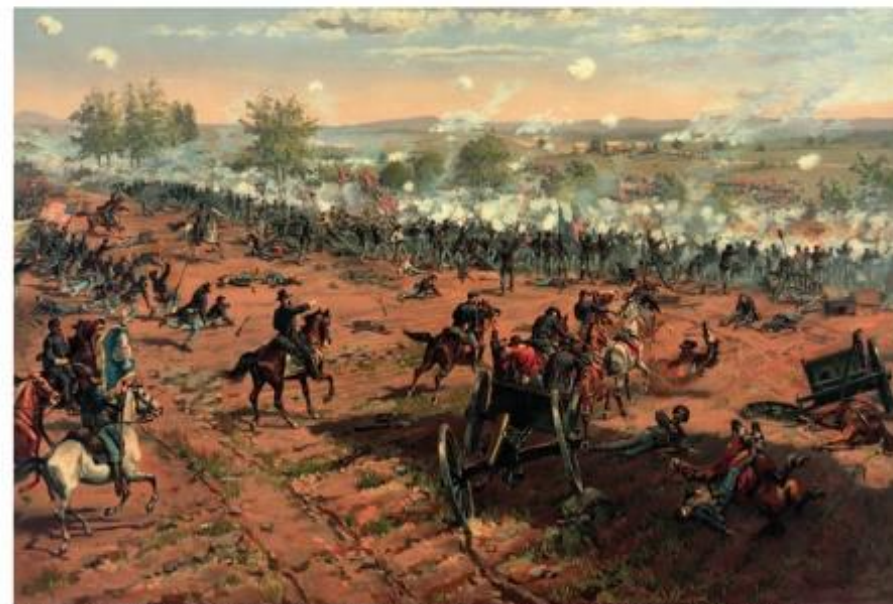
Nevropske države

ZDA so se do konca 19. stoletja razširile od Atlantskega do Tihnega oceana. Število zveznih držav je nenehno naraščalo. Američani so zanemarili pravice staroselskih Indijancev. Jemali so jim zemljo in jih postopoma izrinjali v odročne rezervate z najmanj rodovitno zemljo. Širjenje in razvoj zveznih držav nista potekala usklajeno. Države so med seboj tekmovali za prevlado nad novoosvojenimi ozemlji, razlikoval pa se je tudi njihov koncept razvoja. Tako so države na severu razvijale industrijo, države na jugu pa plantažno kmetijstvo, ki je temeljilo na izkoriščanju sužnjev. Južne države so zagovarjale večjo samostojnost zveznih držav. Opisane razlike med zveznimi državami so leta 1861 pripeljale do državljanske vojne. Po vojni, v kateri so zmagale severne države, je bilo leta 1865 odpravljeno suženjstvo, uvedene so bile enake pravice za vse državljane, ki so dobili tudi volilno pravico, a le formalno. Uveljavljanje enakopravnosti je potekalo počasi in ponekod temnopolti Američani še več kot stoletje niso bili povsem enakopravni z belopoltimi.

Sredi 19. stoletja je med Indijanci v ZDA deloval slovenski misijonar **Friderik Baraga**. V Ameriki je bil posvečen v škofa, napisal je več knjig, tudi slovnico in slovar indijanskega jezika Očipvejcev.

Slovenski misijonar v Ameriki Friderik Baraga.

Bitka pri Gettysburgu velja za najbolj krvavo v ameriški državljanski vojni. Na obeh straneh je padlo skoraj 8000 vojakov, ranjenih je bilo več kot 27.000.

Hongkong je bil med letoma 1842 in 1897 britanska kolonija. Na fotografiji je osrednje britansko naseljeno območje Victoria ali Queenstown.

V drugi polovici 19. stoletja Evropejci spet pridejo na Japonsko

»Japonska je bila več kot dvesto let za vse tujce prepovedana dežela. Belim poslanikom se je zdelo vse dogajanje v milijonskih japonskih mestih s hišami iz bambusa in papirja, z majčkenimi nežnimi vrtovi, s čednimi damami in njihovimi visokimi pričeskami, z barvnimi nadstreški templjev, s svečanoresno vladarsko opravo težko premikajočih se vitezov zelo čudno in smešno.« Prastarih navad Japoncev niso spoštovali niti se niso ravnali po njihovih običajih, zato so jih Japonci zasovražili, prišlo pa je tudi do nekaterih sporov. A takratni japonski »cesar je sklenil, da bo uporabil svojo moč za to, da bi za vse čase zaščitil deželo pred domišljavostjo tujcev. Za to pa ni bilo treba opustiti stare kulture, marveč le dodobra spoznati najnovejša odkritja Evropejcev. In tako je naenkrat povsem odprl deželo tujcem. Poldical je nemške oficirje, da so postavili moderno vojsko, in Angleže, da so zgradili moderno ladjeve. Japonce pa je poslal v Evropo, da bi tam študirali moderno medicino in da bi spoznali še druge znanosti, zaradi katerih je Evropa v zadnjih letih postala tako mogočna.«

Ernst. H. Gombrich, *Kratka svetovna zgodovina za mlade brašče*, Ljubljana 1991, prevedel Janko Prunk.

vojno. Ta je Veliki Britaniji in drugim evropskim trgovskim vesilam odprla možnosti trgovanja v svojih pristaniščih in postopoma izgubljala nadzor nad lastnim gospodarstvom.

Japonska se je, drugače kot Kitajska, uspešneje odpirala svetu. Po zgledu tujih izkušenj je izvedla vrsto reform, ki so prinesle napredek v razvoju industrije in državo postopoma uvrstile med industrijske velesile.

Rusija se je le počasi prilagajala sodobnim gospodarskim razmeram, in še to v evropskem delu države. V drugi polovici 19. stoletja je sicer začela uvajati nekatere gospodarske reforme,

Ko je japonski cesar odprl deželo tujcem, je bil japonski vpliv viden tudi v Evropi. Francoski slikar Claude Monet je leta 1899 upodobil vrt v Givernyju z japonskim mostom in lokvanji.

Spremembe so se dogajale tudi v Aziji. V drugi polovici 19. stoletja sta se **Kitajska** in **Japonska** začeli odpirati pod pritiski nekaterih evropskih držav. Kitajske oblasti so ob pomoči tujih svetovalcev poskušale izpeljati šolske in vojaške reforme, kar pa jim ni najbolje uspelo. Kitajska je bila izredno privlačna za evropske trgovce, zlasti britanske. Velika Britanija se je, v želji po nadzoru nad tamkajšnjo trgovino, s Kitajsko celo zapletla v

da bi pospešila industrializacijo, vendar je v demokratizaciji povsem zaostala, saj je ohranila oblast carja vse do oktobrske revolucije. Oblasti so dolgo trdno vztrajale pri absolutističnem vladanju ob podpori plemstva in cerkve. Čeprav sta bila že pred prvo svetovno vojno uvedena ustavni in parlamentarni sistem, so imele posamezne politične skupine le neznatno moč v primerjavi s carjevo. Ljudi so nadzorovali s strogim policijskim nadzorom in cenzuro.

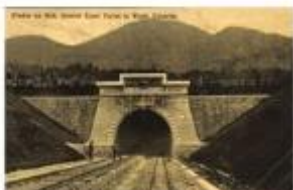
sufražetka - pripadnica gibanja za volilno pravico in enakopravnost žensk. Pojem izhaja iz angleške besede »suffrage«, ki pomeni »pravico voliti«, ta pa iz latinske »suffragium«, ki pomeni »volilni glas«.

1. Katere politične stranke so se uveljavile v drugi polovici 19. stoletja v Veliki Britaniji in interese katerih družbenih slojev so zagovarjale?
2. Zakaj je bila Velika Britanija v 19. stoletju zgled moderno urejene države?
3. Zakaj je prišlo v ZDA do državljanske vojne in kakšne so bile njene posledice za razvoj države?

V drugi polovici 19. stoletja so se tudi nižji družbeni sloji v Evropi začeli glasneje boriti za svoje demokratične pravice. Pri tem so se največji premiki zgodili v državah zahodne Evrope. Delavci so ustanavljali socialdemokratske stranke, ki pa niso bile enotne. Začele so nastajati nove socialistične stranke, ki pa do 20. stoletja niso bile posebej učinkovite. Kljub vsemu je večina moških državljanov v Veliki Britaniji in Franciji do konca stoletja dobila volilno pravico, ženske pa še dolgo ne. V Parizu je leta 1871 nastala pariška komuna, ki je terjala demokratične pravice za Parizane, a se ni dolgo obdržala. Veliko Britanijo je v tem obdobju uspešno vodila kraljica Viktorija. Država je v obdobju njenega vladanja dosegla višek gospodarskega razvoja. Največji gospodarski napredek v svetu je bil dosežen v ZDA po državljanski vojni in na Japonskem, ki se je odprla razvitemu svetu.

SLOVENSKO NARODNO GIBANJE V 19. STOLETJU

Sredi 19. stoletja so slovenske dežele zajele gospodarske spremembe

Razglednica bohinjskega železniškega predora iz leta 1906

Pred gradnjo železnice je imel izjemen pomen račni promet. Brodarstvo po Savi (rišba je iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske) je zamrlo leta 1862 z gradnjo železniške proge od Zidanega Mostu do Siska.

V slovenskih deželah se je industrializacija uveljavljala počasneje kot v zahodnoevropskih državah in tudi počasneje kot drugod v habsburški monarhiji. Dokaj hitro pa so slovenske dežele zajele novosti v prometu, saj je bil strateški položaj ozemlja za to ugoden. Že leta 1818 je v Trst priplul prvi parnik, dvajset let zatem pa je zaplul tudi po Ljubljani. V monarhiji se je hitro pojavila potreba po železniški povezavi med Dunajem in Trstom, ki je bil pomembno pristanišče. Južna železnica je bila preko današnjega slovenskega ozemlja zgrajena v dobrem desetletju in prvi vlak je pripeljal v Trst leta 1857. Pomembna je bila tudi Bohinjska proga od Beljaka (oziroma Prage) do Trsta, ki je bila zgrajena leta 1906. Ob progi so rasla mesta in industrijski objekti. V tem obdobju so začeli delovati zasavski premogovniki, nastale so nekatere tekstilne tovarne in papirnice (Vevče). Nove prometne povezave in industrijski objekti so prinesli zaposlitve in nove razvojne priložnosti, obenem pa povzročile zamiranje fužinarstva, furmanstva in nekaterih obrti, ki niso mogle konkurirati novim oblikam proizvodnje in prometa. Tudi kmetijstvo v tem času ni dovolj napredovalo, saj so bili kmetje obremenjeni z davki in stroški za modernizacijo. Mnogo kmetij je propadlo, kmetje pa so začeli iskati delo v tovarnah. Kljub gospodarskemu napredku so bile slovenske dežele še vedno v velikem razvojnem zaostanku za večino dežel monarhije.

28. oktobra 1856 je pripeljal prvi vlak do Borovnice, kjer je bil zgrajen eden največjih viaduktov v Evropi. Gradili so ga 6 let, na najvišji točki je bil visok 38 metrov, njegova dolžina je bila 561 metrov.

Vloga slovenskih izobražencev

V habsburški monarhiji je bil sredi stoletja še močno zasidran absolutizem, ki je s strogim policijskim nadzorom in cenzuro poskušal obvladovati težnje po demokratizaciji in zahteve po večjih pravicah nenemških narodov. Kljub temu so nekateri slovenski izobraženci širili prepričanje v enakovrednost slovenskega jezika z jeziki večjih narodov ter ustvarjali dela v slovenščini. Pridobivali so vedno več somišljenikov. Na narodno gibanje v prvi polovici 19. stoletja je vplivalo več slovenskih izobražencev. Osrednja osebnost je bil **France Prešeren**. Izobraženci, tudi Matija Čop, so bili prepričani, da lahko Slovenci postanejo enakovredni velikim narodom, če pridobijo meščanstvo in izobraženstvo, zato morajo ustvarjati književnost po njihovem okusu. Dokazali so, da je mogoče v slovenskem jeziku pisati tudi najzahtevnejšo literaturo. Poudarjali so tudi pomen znanja tujih jezikov. Tako bi se postopoma ustvaril širši krog bralcev, ki bodo prevzeli pobudo v razvoju in oblikovanju slovenske narodne zavesti in prepoznavnosti v širšem prostoru.

Nekoliko drugače je na ljudi poskušal vplivati **Janez Bleiweis**. Okoli sebe je zbiral somišljenike, ki so bili prepričani, da se bodo Slovenci lažje uveljavili, če bodo dovolj hitro in učinkovito gospodarsko napredovali. Bleiweis je leta 1843 začel izdajati časopis Kmetijske in rokodelske novice, v katerem je svetoval kmetom in obrtnikom, kako naj gospodarijo, da bodo pri tem uspešni. Prešernov in Bleiweisov krog sta želela dvigniti pomen slovenskega jezika, kulture in naroda, vendar z različnimi sredstvi. Obračala sta se tudi k različnim ciljnim skupinam. Medtem ko se je Prešernov krog usmerjal k izobražencem in meščanom, se je Bleiweisov obračal na kmete in obrtnike. Oba kroga sta izdajala svoji glasili. Prešernov je leta 1830 začel izdajati almanah Kranjska čbelica, Bleiweisov pa leta 1843 Kmetijske in rokodelske novice. Kranjska čbelica je bila leta 1834 prepovedana, Kmetijske in rokodelske novice, ki so kmetom in obrtnikom prinašale strokovne informacije, so bile v predmarčni dobi edini slovenski časopis in so izhajale do leta 1902. Kroga sta se skoraj idealno dopolnjevala in pomembno prispevala k utrjevanju slovenskega narodnega in kulturnega gibanja.

Krepitev slovenskega narodnega gibanja

Po revolucijah leta 1848 so bili pritiski absolutističnih oblasti vse večji, toda slovenski izobraženci niso nehali spodbujati k pisanju knjig v slovenskem jeziku in ljubezni do maternega jezika. Zelo glasni so bili nekateri duhovniki, ki so lahko neposredno vplivali na zelo širok krog ljudi. Najpomembnejši med njimi je bil **Anton**

France Prešeren

France Prešeren je s svojimi pesmimi dokazal, da je mogoče v slovenskem jeziku ustvarjati največje umetnine – Poezije so izšle leta 1846 z letnico 1847.

Janez Bleiweis

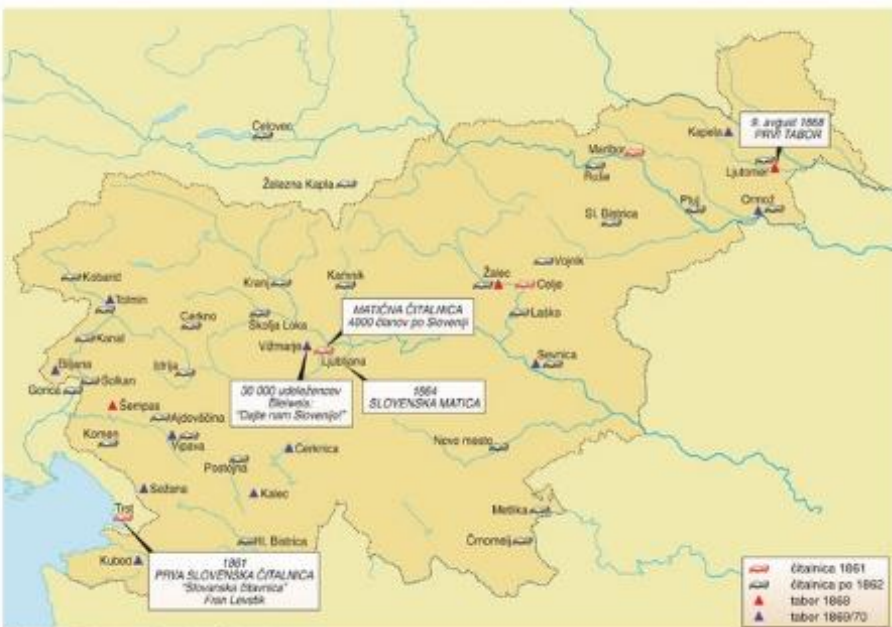
Martin Slomšek. Bil je pobudnik ustanovitve Društva svetega Mohorja v Celovcu leta 1851, ki je izdajalo knjige slovenskih in tujih avtorjev v slovenščini z namenom dvigovati kulturno in izobrazbeno raven Slovencev v duhu krščanskih načel.

Narodno in politično gibanje je začelo ustanavljati svoja društva. Predvsem v mestnem okolju so po letu 1861 pa vse do konca stoletja delovale **čitalnice**, kjer so se zbirali narodno zavodni Slovenci. Prirejali so literarne in glasbene večere in poučna predavanja, ki so jih pogosto zaključevali z veselimi družabnimi srečanji. Konec 60-ih let so povsod po slovenskih deželah, tudi na podeželju, organizirali **18 taborov**. To so bila velika ljudska zborovanja, na katerih so govorniki zahtevali uresničitev programa Zedinjena Slovenija, ki je postal znova aktualen. Po uvedbi dualizma leta 1867 so bili namreč Slovenci razdeljeni med Avstrijo, Ogrsko in Italijo (ki ji je pripadala Beneška Slovenija), kar je med nekaterimi povzročilo precejšnjo zaskrbljenost.

Nastanek političnih strank

Slovensko narodno gibanje je v drugi polovici 19. stoletja doseglo pomemben razmah, vendar ni bilo enotno. Delovala sta dva tabora. Prvi je bil konservativen. Zagovarjal je postopne

▼ Kje je v drugi polovici 19. stoletja delovalo največ čitalnic in kje so bili organizirani tabori?

Čitalnice in taborstvo gibanje na Slovenskem

spremembe in se pri tem opiral na cerkev in duhovščino. To so bili **staroslovenci**, ki so izkazovali pripadnost monarhiji. Liberalnejša skupina so bili **mladoslovenci**, katerih pripadniki so izhajali iz krogov izobražencev. Bili so na čelu taborškega gibanja. Odločneje kot staroslovenci so se zavzemali za svobodo naroda in izobrazbo. Obe skupini sta izdajali svoji glasili. V Mariboru je od leta 1868 izhajal mladoslovenski **Slovenski narod**, staroslovenci pa so kot odgovor nanj leta 1873 začeli izdajati glasilo **Slovenec**. Nasprotja med političnima taboroma so se postopoma poglobljala. V zadnjem desetletju stoletja so dosegla vrhunec z ustanovitvijo političnih strank. Staroslovenci so ustanovili konservativno **Katoliško narodno stranko** (pozneje Slovenska ljudska stranka), mladoslovenci pa **Narodno napredno stranko**. Prvo so podpirali predvsem kmetje, drugo pa nekoliko bolj izobraženi meščani, obrtniki in bogatejši industrialci. Obe stranki sta ustanavljali svoja društva. Liberalno telovadno društvo se je imenovalo Sokol, konservativno katoliško pa Orel. Katoliška narodna stranka je s podpiranjem kmetov v zadrugah te pridobila na svojo stran in dosegla prevlado nad Narodno napredno stranko.

Konec stoletja se je zaradi napredka industrije krepilo delavsko gibanje. Slovenski delavci so leta 1896 ustanovili **Jugoslovansko socialdemokratsko stranko**. Borila se je za zvišanje delavskih plač, skrajšanje delavnika na osem ur, splošno volilno pravico in brezplačno šolanje. Med vidnejšimi voditelji stranke je bil Etbin Kristan.

Razvoj slovenske politike na prelomu 20. stoletja

Konec 19. stoletja je slovensko narodno gibanje doseglo pomembne uspehe. Pospešeno so izhajala slovenska znanstvena in književna dela, slovenščino pa je v javnosti govorilo vedno več ljudi. Število časopisov je naraščalo. Napredovali sta umetnost in znanost. V širšem evropskem prostoru se je uveljavilo precej uglednih slovenskih umetnikov in znanstvenikov. Po vsej monarhiji sta zaslovela fizik **Jožef Stefan** in jezikoslovec **Fran Miklošič**.

Konec 19. stoletja so nemški narodi v monarhiji zahtevali vse večjo samostojnost. Slovenci pri tem niso bili izjema. Politični voditelji pri nas so bili prepričani, da se bodo Slovenci težko še dolgo upirali agresivnemu nemškemu pritisku. Zaveznike so videli v sosednjih Hrvatih in Srbih, saj so menili, da bi politična povezava z njimi vsem narodom ponudila

Tabori

»Leta 1868 so mladi štajerski narodnjaki začeli sklicevati velika zborovanja na prostem in jih po češkem zgledu imenovali tabore. Prvi je bil v Ljutomeru: zborovalci so zahtevali slovenščino v uradih, bogoslovju in šolah, Zedinjeno Slovenijo z narodno upravo, slovenske realke in gospodarske šole. Podobne so bile zahteve na vrsti taborov to leto in naslednji dve v Žalcu, Šempasu, Biljani, Sevnici, Vižmarjih, Ormožu, Tolminu, Sežani, Cerknici in tako naprej. [...] Ljudje so prihajali na ta zborovanja trumoma iz bližnjih in daljnih krajev, peš in na okrašenih vozovih, s slovenskimi zastavami in domačimi muzikanti. V Vižmarjah je 30 000 ljudi, za tiste čase pešhoje in konjskih vpreg velika množica, viharno potrdilo Bleiweisu, ko je na koncu svojega govora vzkliknil: »Dajte nam Slovenijo!«

Miloš Mikeln, *Malo zgodovinsko berilo*, Ljubljana 1991.

Plakat za tabor v Vižmarjih

Ivan Cankar (1876–1918)

Naš največji pisatelj Ivan Cankar je bil tudi pomemben politik. Pisal je politične eseje. Bil je najvidnejši predstavnik slovenske moderne. V svojih literarnih delih je opozarjal na aktualne politične razmere. Takšna primera sta drami *Pohujšanje v dolini Šentflorjanski* in *Za narodov blagor*. Leta 1913 je na predavanju v Ljubljani z naslovom *Slovenci in Jugoslovani* predstavil svojo jugoslovansko idejo. Prepričan je bil, da bodo južnoslovanski narodi lahko živeli v eni državi le, če se bodo medsebojno spoštovali.

boljše možnosti za uveljavitev narodnih in jezikovnih pravic. Zorela je ideja o tesnejši medsebojni povezavi južnoslovanskih narodov znotraj Avstro-Ogrske. Nastala naj bi posebna politična tvorba, ki bi bila z monarhijo povezana podobno, kot sta med seboj povezani Avstrija in Ogrska. Kako natančno naj bi se to zgodilo, v začetku 20. stoletja ni bilo povsem jasno. Zagovorniki **jugoslovanske ideje** so bili prepričani, da bi Slovenci s Hrvati in Srbi lahko dobro zaživeli, saj jih družijo podoben jezik in kultura. V smeri uresničitve jugoslovanske ideje se je razvijalo tudi strankarsko gibanje. Stranke so se začele povezovati s sorodnimi strankami na Hrvaškem in v Srbiji.

1. Kako so gospodarske spremembe v slovenskih deželah v 19. stoletju sledile gospodarskim spremembam v razvitih državah Evrope in drugih pokrajinah monarhije?
2. Kako sta se Prešernov in Bleiweisov krog razlikovala pri doseganju krepitve slovenske narodne zavesti?
3. Katere politične stranke so se oblikovale v slovenskih deželah v drugi polovici 19. stoletja in kako so se razlikovale med seboj?

Gospodarski razvoj v slovenskih deželah v drugi polovici 19. stoletja je le stežka sledil gospodarskemu razvoju razvitih evropskih držav in razvitejših dežel monarhije. Zaostanek je nekoliko ublažila izgradnja južne železnice. Sredi stoletja se je okrepilo slovensko narodno gibanje. Pospešila sta ga Prešernov in Bleiweisov krog, ki sta poudarjala pomen ustvarjanja v slovenskem jeziku in napredka v gospodarstvu. V drugi polovici stoletja so se zavedni Slovenci zbirali v čitalnicah in na taborih. Slovenci so se v tem obdobju začeli tudi politično organizirati. Sprva sta se oblikovala tabora staroslovencev in mladoslovencev, ki sta prerasla v Katoliško narodno stranko in Narodno napredno stranko. Delavci so ustanovili Jugoslovansko socialdemokratsko stranko. Slovensko narodno gibanje je v 19. stoletju doseglo velik napredek. Slovenščina se je v javnosti uporabljala vse pogosteje, izhajala so vse številnejša slovenska literarna in znanstvena dela, v monarhiji pa so se uveljavili nekateri vidni slovenski znanstveniki. Na prelomu v 20. stoletje je postajala vse odmevnejša ideja o tesnejši politični povezavi južnoslovanskih narodov znotraj monarhije, ki jo je, z določenimi zadržki, zagovarjal tudi Ivan Cankar.

PRVE KAPITALISTIČNE VELESILE IN IZUMI, KI SO SPREMENILI ŽIVLJENJE LJUDI

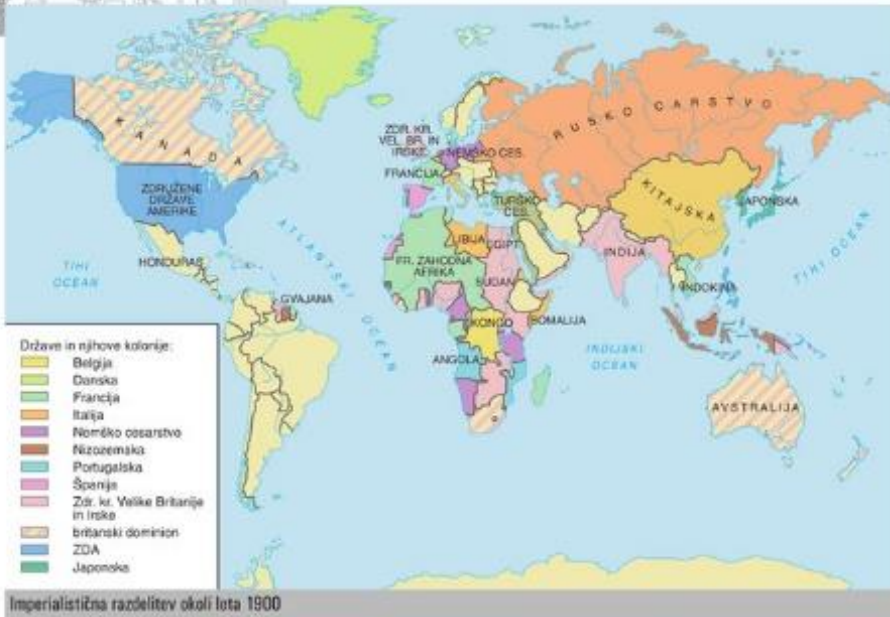
V 19. stoletju so se oblikovali veliki kolonialni imperiji

Takoj po odkritju Amerike leta 1492 so evropske države začele zasedati ozemlja izven Evrope. Španija si je hitro prilaščala ozemlje Karibskih otokov. Odkrivanje in osvajanje novih ozemelj na novo odkritih območjih pa ni bilo le v interesu Španije, pač pa tudi Portugalske. Državi sta si ameriško celino razdelili po 46. poldnevniku in zagospodarili na območjih Srednje in Južne Amerike. Sredi 16. stoletja sta se v boj za nova ozemlja vključili še Francija in Anglija, ki sta dobili nadzor nad Severno Ameriko in ga ohranili do konca 19. stoletja. Drugod po svetu so imele evropske države v tem obdobju skromen vpliv. Izjemi sta bili le Indonezija in Indija, kjer so si že v 17. stoletju zagotovili nadzor Nizozemci in Angleži. V drugi polovici 19. stoletja sta za Evropejce postali zanimivi tako preostala Azija kot tudi Afrika. Evropske države so hitro zavzemale ozemlja obeh celin ter prebivalstvo postavljale v podrejeni položaj. Evropejci so se imeli za večvredne od manj razvitih ljudstev Azije in Afrike ter si prilaščali pravico do gospodarskega in političnega izkoriščanja teh ozemelj. Na novo osvojenih ozemljih so ustanavljali **kolonije**. Te so postajale gospodarsko in politično vse bolj odvisne od evropskih držav. Takšno izkoriščanje imenujemo **imperializem**.

Sredi 19. stoletja je za evropske države postala izjemno zanimiva Afrika. Tam so kolonije ustanavljale Velika Britanija, Francija, Nizozemska in nekatere druge države. Med njimi se je vnela prava tekma za prevlado, saj so jih še posebej privlačili diamanti in zlato na jugu celine. Do začetka prve svetovne vojne sta v Afriki ostali svobodni le Etiopija in Liberija. Vsa druga območja so bila pod nadzorom evropskih držav, ki so izkoriščale številna rudna nahajališča in ustanavljale plantaže za gojenje kulture, ki bi jih lahko prodale na svojih trgih (kavčukovec, sladkorni trst, kakavovec ...). Podobno stanje je bilo na območju jugovzhodne Azije. Velika Britanija, Francija in Nizozemska so si ustvarile velike **kolonialne imperije** – obsežna območja Afrike, Azije, Severne Amerike in Avstralije. To jim je omogočilo hiter gospodarski razvoj, predvsem razvoj industrije. Poceni surovine in polizdelki so jim prinašali veliko prednost pred državami z manj ali brez kolonij v tekmi za gospodarsko prevlado v Evropi.

Karikatura prikazuje britanske imperialistične težnje.

▲ Katere evropske države so imele največje kolonialne imperije in katera območja so ti obsegali?

Kolonije so se bile prisiljene razvijati pod oblastjo razvitih evropskih držav, kar je prinašalo tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Evropejci so skoraj povsod izkoriščali domačo delovno silo in se okoriščali s kolonialnim naravnim bogastvom, kolonije pa so dobivale novo prometno infrastrukturo, gospodarske objekte in nova znanja. Vse to je bila dobra podlaga za njihovo osamosvajanje v 20. stoletju, kar je bila težnja kolonialnega prebivalstva.

ZDA in Japonska prevzemata pobudo v svetovnem gospodarstvu

V drugi polovici 19. stoletja se je začel krepiti vpliv novih neevropskih političnih in gospodarskih sil. ZDA so se do tega obdobja dokončno razširile od Atlantskega do Tihega oceana ter premagale krizo, ki jo je povzročila državljanska vojna. Industrializacija je močno napredovala, vendar ne povsod po državi. Na severovzhodu ZDA okoli Velikih jezer se je intenzivneje razvijala industrija, saj je bilo območje bogato z energetskimi viri in rudami, jezera pa so omogočala hiter transport blaga. Velik napredek v razvoju je prinesla tudi izgradnja čezcelinske železnice konec šestdesetih let. V tem obdobju se je priseljevalo v ZDA vse več Evropejcev, ki so iskali delo v razvijajočih se

Američani so železnico preko celine istočasno gradili z vzhoda in zahoda, dokler se nista obe skupini graditeljev leta 1869 srečali v državi Utah, s čimer je bila železnica dograjena.

tovarnah. Takšne okoliščine so omogočile hiter gospodarski vzpon ZDA, ki so do začetka 20. stoletja postale prava gospodarska velesila.

Na drugem koncu sveta se je istočasno začel hiter vzpon Japonske. Konec šestdesetih let 19. stoletja so začeli uvajati napredne reforme, ki so državo hitro približevale najrazvitejšim državam sveta. Po zgledu modernih evropskih držav tedanjega časa so uvedli moderen izobraževalni sistem in reformirali vojsko. Znanje in močna vojska sta postala stebra japonskega napredka. Industrializacija je hitro napredovala, vlaganja v znanje in tehnologijo pa so Japonsko do začetka 20. stoletja pripeljala med industrijsko razvite države sveta. V prvih letih 20. stoletja se je zapletla v vojno z Rusijo za prevlado v Mandžuriji, okupirala pa je tudi Korejo.

▲ Oceni pomen čezoceanske železnice za razvoj ZDA v drugi polovici 19. stoletja.

Osmansko cesarstvo je zašlo v krizo

Do konca 19. stoletja so si evropske države večinoma razdelile ozemlja Afrike in Azije. To pa jih ni ustavilo, saj so precej bližje našle nove ozemeljske priložnosti. **Osmansko cesarstvo,**

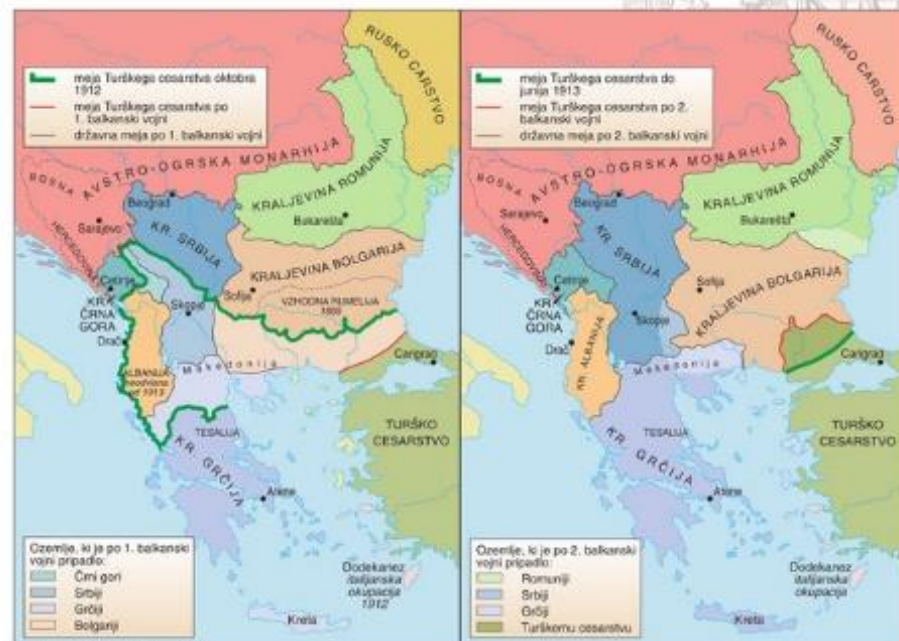
Balkan po berlinskem kongresu

▲ Kje je leta 1878 v Evropi potekala meja turškega cesarstva?

ki je v tem obdobju še vedno obvladovalo velik del Balkana, severne Afrike in Bližnjega vzhoda ter srednje Azije, je postopoma izgubljalo svojo nekdanjo moč. Cesarstvo so pretresale osamosvojitvene težnje balkanskih in arabskih narodov, ki so jih oblasti vse težje obvladovale. Na Balkanu so Grki, Srbi in Črnogorci do sredine 19. stoletja dosegli avtonomijo, kar je kazalo na vojaško in politično nestabilnost nekoč veličastnega Osmanskega cesarstva. Cesarstvo se je do začetka 20. stoletja moralo odpovedati tudi Romuniji, Bolgariji ter Bosni in Hercegovini. Ta območja so postajala vse bolj zanimiva za evropske države (Avstro-Ogrsko, Italijo, Nemčijo). Te pa niso imele le interesov po surovinsko in ozemeljsko zanimivih balkanskih deželah, pač pa jih je pritegnila tudi njihova strateška lega na stičišču trgovskih poti in na poti do novih nahajališč nafte na Bližnjem vzhodu, ki je postajala vse pomembnejši energetski vir. V teh okoliščinah nasprotujočih si interesov Osmanskega cesarstva, nekaterih evropskih sil in uporniških balkanskih držav je v sedemdesetih letih 19. stoletja prišlo do vojaških spopadov med Osmanskim cesarstvom in nekaterimi balkanskimi državami (Srbija, Črna gora, Bolgarija). Evropske države so tu želele uveljaviti svoj vpliv in interese, zato so leta 1878 sklicale **berlinski kongres**, ki naj bi mejo

V dveh balkanskih vojnah v letih 1912 in 1913, ki sta napovedovali prvo svetovno vojno, so se med seboj za nekatera sporna ozemlja spopadle balkanske države.

Balkan po balkanskih vojnah

na Balkanu uredil tako, da mir ne bi bil več ogrožen. Vendar je to le oslabilo turško moč, nemirov pa ni zadržalo. Razmere je leta 1908 izkoristila Avstro-Ogrska, ki je priključila Bosno in Hercegovino. V tem obdobju se je močno okrepla Rusija, ki je imela interese tudi na Balkanu. Spori so se zaradi različnih interesov evropskih držav še naprej zaostrovali, kar je leta 1914 privedlo do njihovega medsebojnega spopada v prvi svetovni vojni.

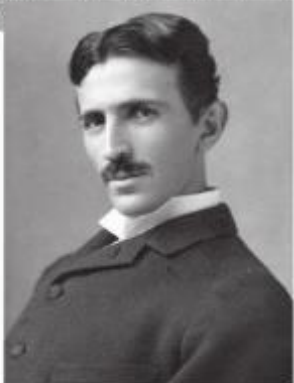
Napredek prometa, komunikacij, zdravstva in znanosti

Izum parnega stroja sredi 18. stoletja je v začetku 19. stoletja povzročil pravo revolucijo v prometu. Parniki so postali vsakdanji pojav na plovnih rekah, jezerih in ob obalah, parne lokomotive pa so povzročile hitro širitev železniškega prometa po razvitih pokrajinah Evrope. S temi spremembami razvoj prometa še zdaleč ni bil zaključen. Leta 1885 je Karl Benz izdelal prvi **trikolesni avtomobil**, ki ga je poganjal bencinski motor (tega so sestavili nemški inženirji nekaj let pred tem). Avtomobili so bili na prehodu v 20. stoletje privilegij bogatih,

▲ Katera ozemlja je izgubilo turško cesarstvo v balkanskih vojnah?

Karl Benz in njegov avtomobil iz leta 1885

Nikola Tesla (1856–1943)

Nikola Tesla je bil srbsko-ameriški elektroinženir, matematik, kemik in fizik. Šolal se je na avstrijskih univerzah, živel in delal pa je v Združenih državah Amerike. Je avtor preko 700 izumov s področja tehnike, večinoma elektrike in magnetizma. Eden njegovih najpomembnejših izumov sega v leto 1882. To je večfazni indukcijski elektromotor, ki deluje po načelu izmeničnega električnega toka. Sistem izmeničnega toka je omogočil učinkovitejši in lažji prenos električne energije na daljavo. Zelo znan je tudi po izumu transformatorja in turbine brez lopatic.

Alexander Graham Bell s prototipom telefona

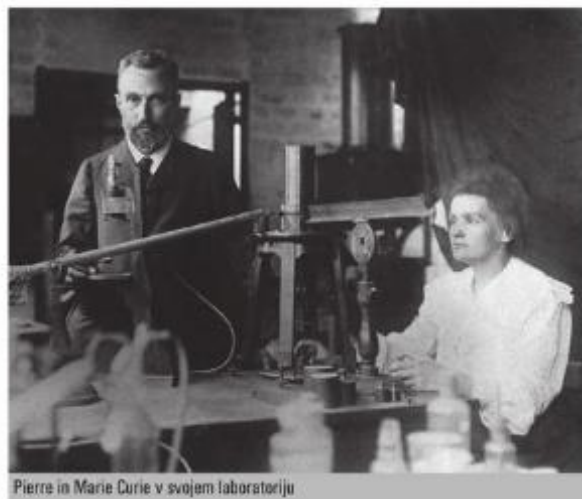
saj so bili izjemno dragi. Nekoliko so se pocenili potem, ko je Američan Henry Ford odprl prvo tovarno za njihovo množično proizvodnjo.

Revolucionarna sta bila tudi brata Wright, ki sta leta 1903 prva poletela z **motornim letalom**. Samuel Morse je leta 1837 poslal prvo sporočilo z **električnim telegrafom**, leta 1875 pa je Alexander Graham Bell izumil **telefon**.

Vsi izumi s področja prometa in komunikacij so močno pospešili transport blaga in ljudi ter informacij, kar je spodbudno vplivalo na razvoj gospodarstva. Življenje ljudi se je popolnoma spremenilo.

Sočasno z napredkom tehnike in tehnologije je napredovala tudi znanost, in sicer tako na naravoslovnem kot tudi na družboslovnem področju. V naravoslovlju so izjemno napredovale medicina, biologija, fizika in kemija. Revolucionarna so bila odkritja na področju mikrobiologije. Francoz Louis Pasteur je že sredi 19. stoletja odkril postopek **pasteurizacije**, pri katerem z vročino uničujemo bakterije. Nemeč Robert Koch je iznašel zdravilo proti mrzlici ter odkril povzročitelja tuberkuloze in kolere. Njegov rojak Wilhelm Conrad Röntgen je odkril rentgenske žarke, s katerimi je bilo možno slikati notranost telesa. Vsa ta spoznanja so močno vplivala na življenje ljudi. Medicina je napredovala in življenjska doba se je pričela še bolj pospešeno daljšati kot že stoletje pred tem z izboljšanimi prehranjevalnimi navadami in higienjskimi razmerami.

Razcvet **genetike** je pospešil avstrijski botanik Gregor Mendel, ki je razložil zakonitosti dedovanja vrst.

Pierre in Marie Curie v svojem laboratoriju

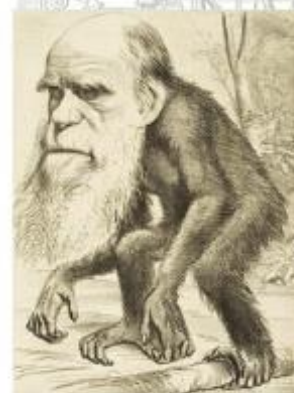
Atomska teorija je privedla do izjemnega napredka znanosti. Že v začetku 19. stoletja je Britanec John Dalton dokazal, da so snovi sestavljene iz **atomov**. Rus Dimitrij Mendelejev je pol stoletja pozneje sestavil **periodni sistem elementov**, ki so ga v naslednjih letih dograjevali še nekateri drugi kemiki. Francoska zakonca Pierre in Marie Curie sta odkrila nova kemijska elementa, radij in polonij. Preučevala sta močno sevanje, ki ga oddajajo uranova atomska jedra, in ga poimenovala **radioaktivnost**. Njuna odkritja so bila tako izjemna, da sta si prislužila celo Nobelovo nagrado.

Tudi med Slovenci so bili znani izumitelji, na primer Lovrenc Košir, ki je iznašel poštno znamko, Janez Puh, ki je razvil več tipov avtomobilov in motornih koles, in prvi slovenski fotograf Janez Puhar.

kolonija - ozemlje, odvisno od matične evropske države

avtonomija - samostojno upravljanje določenega ozemlja v okviru države, samouprava

1. Katere države so v 19. stoletju oblikovale velike kolonialne imperije in katere koristi jim je to prinašalo?
2. Kaj je ZDA in Japonski omogočalo izjemen gospodarski napredek v drugi polovici 19. stoletja?
3. Razloži, kako so izumi s področja prometa, komunikacij in znanosti človeku spremenili življenje.

Karikatura iz leta 1871 prikazuje Darwina kot opico, saj mnogi njegove teorije niso sprejemali.

Darvinizem

Morda je med vsemi odkritji največ prahu je dvignilo raziskovanje Charlesa Darwina. Leta 1859 je v delu Izvor vrst z naravnim izborom objavil teorijo o spreminjanju vrst in evoluciji, ki jo popularno imenujemo darvinizem. Njegovo teorijo lahko povzamemo v naslednja spoznanja:

1. V naravi vlada boj za obstanek, pri katerem se plodijo le osebk, ki uspešno prestanejo boj za hrano in druge, za življenje potrebne dejavnike.
2. Pri organizmih, ki se razmnožujejo spolno, niti dva osebka nista enaka.
3. Boj za obstanek vodi v spreminjanje vrst.
4. Bitja, ki se najbolj prilagodijo okolju, imajo največ možnosti za razmnoževanje in obstanek.

ŽIVLJENJE V 19. STOLETJU

Urbanizacija je zajela večino evropskih mest

New York konec 19. stoletja

▲ Razmisli, čemu so bile namenjene žice, ki so prepredele ulico.

Z industrializacijo je naraščalo tudi število mestnega prebivalstva. Med letoma 1800 in 1900 se je število Evropejcev več kot podvojilo in je leta 1900 že preseglo 400 milijonov. Glavni vzrok za tako pospešeno naraščanje so bile številne novosti, ki so ljudem olajšale življenje ter krepile njihovo zdravje. Močno je narasla tudi proizvodnja hrane. Število prebivalstva je v mestih naraščalo precej hitreje kot na podeželju. Mesta so namreč, zaradi razvijajoče se industrije, ki je odpirala možnosti za zaslužek, postala območja priseljevanja s podeželja. Mesta so se zato pospešeno širila, nastajala so nova, nekatera podeželska naselja pa so se preoblikovala v mestna. Širjenje mest, mestne infrastrukture, naraščanje prebivalstva in širjenje mestnega načina življenja imenujemo **urbanizacija**. Konec 19. stoletja je imelo sedem evropskih mest več kot milijon prebivalcev. Med njimi je bil največji London, ki je z okolico presegal šest milijonov ljudi. Mesta so se zelo hitro spreminjala, saj so jih oblasti prilagajale potrebam in novostim. Ko so središča postala premajhna, so jih velikokrat porušili in zgradili nove zgradbe. Poslovnih objektov, hotelov in novih cest je bilo čedalje več. Industrija se je razvijala na obrobjih, kjer so živeli revnejši sloji, zlasti delavci. Središča so bila rezervirana za življenje bogatejših. Za njihove potrebe so gradili restavracije, gledališča, kavarne, kolesarske in sprehajalne steze, parke ... Mesta so ponoči razsvetljevale plinske svetilke. Na cestah je bilo mogoče srečati

London v 19. stoletju, promet po Temzi

številne kočije, kolesarje in cestne železnice na konjsko vprego. V drugi polovici stoletja so največja mesta začela dobivati podzemne železnice, London že leta 1863. Žal pa mesta niso bila samo polna blišča. Delavci, številni priseljenci s podeželja in drugi siromašni prebivalci na obrobju so živeli v skromnih, velikokrat barakarskih naseljih, ki niso bila niti primerljiva z imenitnimi hišami bankirjev, tovarnarjev, zdravnikov in odvetnikov v mestnih središčih. Delavska naselja so bila zgrajena na hitro in iz cenenih materialov. Prostori so bili tesni, vlažni in nemalokrat polni zajedavcev. Kanalizacija je bila neurejena.

Otroško delo je predstavljalo višek izkoriščanja delovne sile

Delavci so bili v boju za vsakdanji kruh pripravljene delati v nemogočih pogojih za minimalno plačilo. Delali so tudi po 16 ur dnevno ob skromni hrani, skoraj brez odmorov in pravice do dopusta ali boleznine. Razmere v prvi polovici 19. stoletja na trgu delovne sile, kjer je bila ponudba dela večja od povpraševanja, so takšno izkoriščanje dopuščale. Vendar pa so se v nekaterih državah (Velika Britanija, Francija) proti koncu 19. stoletja razmere počasi izboljševale s sprejemanjem socialno pravičnejše zakonodaje. Zaradi skromnih zaslužkov staršev so se zaposlovali tudi otroci, ki so delali za še skromnejše plačilo kot njihovi starši. Zaradi svoje telesne konstitucije (nizka postava, drobni prsti) so bili za nekatera dela celo primernejši kot odrasli. Delali so v tekstilnih tovarnah, kjer so pobirali niti, v rudnikih, kjer so vozili rudo v rudniških jaških, ki so bili zato lahko nižji in ožji, opravljali čiščenje dimnikov in drugih ozkih jaškov ... Zaposleni otroci niso mogli hoditi v šolo. Njihov telesni in duševni razvoj je bil močno prizadet, saj so bili izpostavljeni

Otroci v rudniškem jašku

Londonki Piccadilly circus okoli leta 1890; policist na levi poskuša nadzirati živahen promet.

▲ Poimenuj vsaj eno stvar, ki je ob začetku 19. stoletja na istem mestu ne bi srečal.

Vzgoja otrok v 19. stoletju

Vzgoja otrok v 19. stoletju je bila drugačna kot danes. Otroke so večinoma vzgajali s trdo roko. Palica je bila v številnih družinah sestavni del vzgoje, fizično nasilje pa družbeno sprejemljivo. Čeprav so nekateri vidni člani družbe povsod po Evropi opozarjali na pravice otrok in pravičnejšo vzgojo, je še vedno večina zagovarjala strogo vzgojo. Vse glasnejši pa je bil boj proti pretiranemu izkoriščanju otrok kot delovne sile. Anton Martin Slomšek je sicer zagovarjal vzgojni pomen palice, a ni bil naklonjen pretiravanju. Zagovarjal je izobraževanje otrok in zdravo mero njihovega dela, ki je potrebna za življenje. Svojo nenaklonjenost do izkoriščanja otrok je izrazil tudi v pesmi *Ubogi otrok v faberkah*.

»Jaz preubogo revno srotle sem v dvanajstih letih že, pa sem slabo in revečno, blede moje lice je.

Osem let še nisem melo, dali so me stariši, de vreteno tu obračam, ino predem cele dni.«

Anton Martin Slomšek,
Poezija: objavljeni pesmi, Celje 2007.

Karikatura z naslovom »Nagajni otroci« je leta 1849 opozarjala na pravice otrok.

težkemu fizičnemu delu in številnim nevarnostim ob tovarniških strojih. Kršene so jim bile najosnovnejše pravice. Takšno izkoriščanje otrok je dovoljevala celo zakonodaja, ki se je sredi 19. stoletja pod pritiski javnosti nekoliko omilila. Še vedno pa je dovoljevala otroško delo do 10 ur na dan.

Razširjena družina se počasi umika jedrni družini

Industrijska doba je bil tudi čas precejšnjih družbenih sprememb. Do začetka 19. stoletja je prevladovala razširjena družina. V njej so prebivali stari starši in njihovi otroci z družinami. Takšna družina je bila značilna tako za meščansko kot tudi podeželsko okolje. Družina je bila predvsem gospodarska skupnost. Vodil jo je gospodar, ki so mu bili drugi člani podrejeni. Odrejal je, kaj morajo člani družine postoriti. Dela so bila razdeljena glede na spol, delali so tudi otroci. Temeljni cilj takšne družine je bila skrb za preživetje, ki ga je vodil in nadzoroval gospodar. Razvoj industrije je prinesel velike spremembe. Uveljavila se je **jedrna družina**, ki so jo sestavljali starša in otroci. Klasična delitev vlog glede na spol je ostala. Družine so se med seboj razlikovale po premoženju in položaju v družbi. Delavske družine so živlele v skromnih razmerah. Oče je delal v tovarni. Tudi matere so bile vse pogostejše zaposlene, poleg tega pa so morale opravljati še gospodinjstva dela. V takšnih razmerah ni bilo veliko priložnosti za vzdrževanje pristnih družinskih vezi. V meščanskih družinah so delali večinoma le očetje. Zaposleni so bili v različnih uradih, trgovinah in finančnih ustanovah. Ženske so bile doma in so skrbele za gospodinjstvo. Pogosto so jim pomagale hišne pomočnice. V večini meščanskih družin je bilo več časa in sredstev za družinska druženja.

Vzgoja otrok se je razlikovala po spolu in premoženju. Dečke v premožnih družinah so vzgajali za določene ugledne poklice, običajno po zgledu očetov, deklice pa so pripravljali na gospodinjstva in družinska opravila ter na poroko. V podeželskem okolju so se dečki učili kmečkih in obrtnih opravil, deklice pa gospodinjstva. Kljub temu da je bila šola domala povsod po Evropi obvezna, je nekateri še vedno niso obiskovali v predpisanem obsegu.

Ženske postajajo vse bolj enakopravne

Položaj žensk se je začel spreminjati v 19. stoletju. Do takrat so bile večinoma, ne glede na družbeni položaj svoje družine, podrejene moškim. Boj za enakopravnost so začele ženske iz

srednjega meščanskega sloja, postopoma pa so se jim priključevale tudi ženske iz delavskega okolja. Ker so v delavskih družinah moške s skromnimi zaslužki le stežka preživljali družine, so se začele zaposlovati tudi ženske. Deležne pa so bile mnogo nižjega plačila kot moški, tudi če so opravljale enako delo. Na svojo zapostavljenost so začele glasno opozarjati. Pridruževati so se jim začele tudi meščanke, ki se niso zaposlovale. Njihovi moške so bili namreč sposobni preživljati družino sami, zato so ženske skrbele za gospodinjstvo in otroke. Z njihovim premoženjem je upravljal mož, ki je imel v družini glavno besedo, tako kot prej oče. Sredi 19. stoletja so začele ženske iz srednjega meščanskega sloja ustanavljati šole za deklice, v katerih so se lahko priučile različnih veščin, ki so jim omogočile zaposlitve v nekaterih fizično lažjih poklicih (učiteljice, bolničarke). Premožnejše in bolj izobražene ženske so začele nuditi pomoč delavskim ženskam, ob koncu 19. stoletja pa so začele vse več tudi že študirati in se zaposlovati v zahtevnejših poklicih.

Tako so se postopoma organizirale v boj za enakopravnost v vsakdanjem družinskem okolju in javnem življenju. Vse aktivnejše so postajale v boj za politične pravice, predvsem volilno. Najprej so se ženske organizirale v ZDA, po nekaj letih pa tudi po Evropi, najprej v Veliki Britaniji. Na čelu gibanja za enakopravnost so bile **sufražetke**, borke za splošno in žensko volilno pravico, ki so z različnimi akcijami poskušale pritegniti pozornost javnosti, vendar pa so bili njihovi uspehi skromni. Volilne pravice, razen redkih izjem, niso dobile vse do prve svetovne vojne.

1. Katere spremembe so doživljala mesta v obdobju intenzivne industrializacije sredi 19. stoletja?
2. Kako se je v 19. stoletju spreminjala družina?
3. Primerjaj odnos staršev do otrok v 19. stoletju z odnosom staršev do otrok v večini družin sedanjega časa.

Lucy Burns (1879–1966)

Lucy Burns je bila znamenita ameriška sufražetka, borka za pravice žensk. Bila je vestna študentka na znameniti Univerzi Yale, pozneje pa v britanskem Oxfordu. V Britaniji se je pridružila organizaciji, ki se je borila za pravice žensk v političnem življenju. S prijateljico Alice Paul sta bili v začetku 20. stoletja aktivni tudi v ZDA. Ustanovili sta organizacijo, ki se je zavzemala za enakost spolov pred zakonom. Organizacija ni bila preveč uspešna, a je povzročila vznemirjenje med moškimi. Zaradi svoje radikalnosti sta bili tarča posmeha konservativnejših kolegic.

Sredina 19. stoletja – romantika

Začetek 19. stoletja so zaznamovale številne politične in gospodarske spremembe. Pospešena industrializacija je začela rušiti naravno ravnovesje, saj je človek vse bolj korenito posegal v naravo. Romantični umetniki so v tem burnem dogajanju našli navdih za ustvarjanje. Ker je postajala narava bolj okrnjena, človeški duh pa se je vedno bolj odmikal od nje in zahajal v krizo, so se umetniki zatekali k iskanju idealov in v domišljijo. Ta je postajala njihovo zatočišče in vir zaupanja v boljšo prihodnost. Največji razcvet v obdobju romantike je dosegla literarna umetnost. Pesniki, kot so Aleksander Sergejevič Puškin, Heinrich Heine in George Byron, so se s svojo poezijo in prozo zapisali med nesmrtno. Velike umetnine so ustvarili tudi slikarji William Turner, Francisco Goya in Eugène Delacroix.

V slovenske dežele je romantika prodrla nekoliko pozneje kot drugod po Evropi. Najvidnejši predstavnik slovenske romantike je gotovo France Prešeren. Pomembnejši romantiki so bili še Prešernov prijatelj Matija Čop ter slikarja Matevž Langus in Anton Karinger.

Sončnik – romantična slika Francisca Goye

Druga polovica 19. stoletja – realizem

Veliki politični premiki sredi 19. stoletja so vplivali tudi na umetnost. Meščani so dosegli nekatere pomembne spremembe. Liberalizem je dobival vedno večjo podporo, kar se je odražalo v

odpravi cenzure in omilitvi strogega policijskega nadzora. Revolucije leta 1848 so korenito pretresle Evropo. V teh razmerah je v umetnosti v ospredje prihajala realnost. Umetniki so jo upodabljali podobno kot fotoaparati, izumljeni v tistem času. Upodabljali so revna delavska naselja, bedo nižjih slojev, izkoriščanje v tovarnah. Drugače kot romantične umetnike je umetnike realiste zanimalo resnično življenje, zato tej umetniški smeri pravimo **realizem**. Proti koncu 19. stoletja je začel realizem prehajati v **naturalizem**. Naturalisti so črpali navdih v naravi in človeku. Izražali so načelo, da je človek del narave in ga je mogoče raziskovati kot posledico treh temeljnih naravnih faktorjev: dednosti, okolja in časa.

Največji mojstri realizma v svetovnem merilu so bili književniki Lev Tolstoj, Fjodor Dostojevski, Gustave Flaubert in Charles Dickens. Podobno kot romantika se je tudi slovenski realizem uveljavil pozneje kot evropski. Odločilen pečat v slovenski realistični književnosti so pustili Ivan Tavčar, Janko Kersnik, Anton Aškerc in Josip Jurčič. Zadnji je avtor prvega slovenskega romana Deseti brat. V tem času sta ustvarjala znamenita slikarja Jurij Šubic in Ivana Kobilca, začel pa se je vzpon svetovno znanega arhitekta Jožeta Plečnika.

Impresionizem – nasprotje realizmu

Podobno kot naturalisti so tudi impresionisti navdih za ustvarjanje črpali v naravi, a šli so še korak dlje. Slikarji so zapuščali svoje ateljeje in začeli ustvarjati v naravi. Za njih so bili pomembni občutki, ki so se jih dotaknili v nekem okolju v

Ivana Kobilca – Kofetarnica

▼ Primerjaj sliko s Kofetarnico in pojasni razliko med realističnim in impresionističnim slikarstvom.

Vincent Van Gogh – Pšenično polje z vranami

Giuseppe Verdi (1813–1901)

Znameniti italijanski operni skladatelj je že v zgodnji mladosti pokazal izjemen talent za glasbo. Do tridesetega leta je bil znan skoraj po vsej Evropi, njegova dela pa so igrali predvsem po italijanskih opernih hišah. Njegove opere Nabucco, Traviata, Trubadur, Aida in druge spadajo v vrh svetovne klasične glasbe in so še danes zelo pogosto na repertoarju najslavnejših opernih hiš na svetu. Verdi se je v italijanskem javnem življenju uveljavil tudi izven opernih in glasbenih hiš. Kot ugleden državljani je za nekaj časa postal celo podpredsednik italijanske vlade.

nekem trenutku. Te občutke so želeli prenesti na slikarsko platno, zato so se njihova dela precej oddaljila od realnih podob. Navidezna »nenatančnost«
njihovih slikarskih potez je javnost sprva šokirala. Slikarji so z novimi tehnikami (črte različnih debelin, nanašanje barv s slikarskimi lopaticami in drugimi pripomočki) poskušali v ljudeh vzbuditi občutke in vtise, ki so jih na njih puščale različne situacije. Največjo prepoznavnost med impresionističnimi slikarji sta dosegla **Vincent Van Gogh** in **Claude Monet**. Najbolj znana slovenska impresionista sta **Ivan Grohar** in **Rihard Jakopič**.

Krepitev narodne zavesti se je odražala tudi v glasbi

19. stoletje je na področju glasbe zapustilo izjemno bogastvo. Nacionalno gibanje in boj za uveljavitev pravic manjših, podjarmljenih narodov sta vplivala na ustvarjanje številnih skladateljev. Navdihovala so jih ljudska umetnost in kultura ter bogata zapuščina šeg, navad, ljudskih plesov in ljudske glasbe. Številni skladatelji so s svojimi umetninami poskušali vplivati na dvigovanje nacionalne zavesti in tudi na aktualno politiko. Vrh svetovne romantične glasbene umetnosti predstavljajo Richard Wagner, Johannes Brahms, Bedřich Smetana, Antonín Dvořák, Giacomo Puccini in Giuseppe Verdi. Ustvarili so največje umetnine klasične glasbe. Verdi je bil najplodnejši operni ustvarjalec vseh časov. Pri nas se je v tem času uveljavila družina **Ipavcev** iz Šentjurja pri Celju.

Začetek 20. stoletja – začetek množične kulture

19. stoletje je prineslo velikanski preskok v odnosu do umetnosti. Če je bila umetnost na začetku stoletja dostopna le najbogatejšim slojem, ki so imeli za tovrstno »razkošje«
čas, denar in primerno izobrazbo, je ta proti koncu stoletja pritegnila tudi širše ljudske množice. Glasbene prireditve, gledališke predstave in galerije so okoli leta 1900 dobile novo občinstvo. Za umetnost so se začele zanimati širše ljudske množice. To so jim omogočili dvig pismenosti in splošne izobrazbe, večja dostopnost knjig, revij in časopisov, novi izumi, kot je gramofon, in več prostega časa, kar je bila posledica izboljšanja pravic in položaja delavcev. V teh okoliščinah je kultura postala dostopna skoraj vsem. Napredek tehnologije

Eifflov stolp leta 1889, ko je bil dokončan.

in spremenjeni pogoji dela ter dvig izobrazbe so omogočili predvajanje filmov, poslušanje glasbe doma, ukvarjanje s športom, zanimanje za modo, literaturo in aktualne dogodke. Priljubljeni so postali potujoči cirkusi in gledališča. Francoska brata **Lumière** sta izdelala prvo filmsko kamero, ki je omogočala snemanje in predvajanje filmov. Ti so bili na prelomu v 20. stoletje nemi in črno-beli, a so vseeno privabili veliko občinstva. Prve filmske predstave so leta 1896 organizirali tudi v Ljubljani, Mariboru in Celju. Vse bolj urejen delavnik je ljudem omogočal kakovostno izkoriščanje prostega časa. V povečani skrbi za zdravje so se številni začeli ukvarjati s kolesarjenjem, tekom in nekaterimi skupinskimi športi. Povečano zanimanje za šport se je kazalo v naraščajočem obisku različnih športnih prireditev. V Evropi je postal priljubljen nogomet, v Ameriki pa bejzbol. V teh okoliščinah je bil obujen tudi olimpijski duh. Leta 1896 so bile v Atenah prve olimpijske igre moderne dobe.

Eifflov stolp

Eifflov stolp je bil zgrajen leta 1889 na Marsovem polju ob reki Seni v Parizu. Zgradili so ga po načrtih inženirja Eiffla ob stoletnici francoske revolucije in ob odprtju Svetovne razstave. Predstavlja enega največjih gradbenih dosežkov tedanjega časa in nasploh v zgodovini. Zgrajen je iz jekla, visok kar 320 metrov in je simbol tehnološkega napredka konec 19. stoletja. Zgrajen je iz več kot 18 000 kovinskih delov, njegova teža pa presega 10 000 ton. V tistem času je doživel mnogo občudovanja pa tudi nasprotovanja, saj so mnogi menili, da ne spada v Pariz tedanjega časa. Prva Svetovna razstava je bila sicer v Londonu leta 1851. Že ta je pritegnila veliko pozornost svetovne javnosti in doživela precejšen obisk.

Zmagovalec prve Dirke po Franciji
Maurice Garin (v sredini)

Dirka po Franciji

Leta 1903 so prvič izvedli še danes znamenito kolesarsko Dirko po Franciji. Z okoli 2500 kilometrov dolgo progo se je spopadlo 60 tekmovalcev. Prvi zmagovalec je bil Francoz Maurice Garin, ki je pritegnil precejšnjo pozornost javnosti.

Proti koncu 19. stoletja so se močno modernizirala mesta. Dobivala so nove in širše ceste, moderno ulično razsvetljavo ter številne moderne zgradbe (železniške postaje, knjižnice, gledališke in koncertne dvorane) ter zelene površine, namenjene počitku in rekreaciji.

Ena prvih reklam za Coca-Cola iz leta 1900

1. Naštej pomembnejše umetniške smeri 19. stoletja in opredeli njihove značilnosti.
2. Naštej najpomembnejše slovenske umetnike, predstavnike posameznih umetnostnih smeri 19. stoletja.
3. Kateri pogoji so botrovali razvoju množične kulture na prehodu v 20. stoletje?